

mitologijskog junaka«, stavlja teret cijelog univerzuma. »Asimetrični« zbog toga što izričito odbacuje ideju o ugovornoj ravnoteži i »uzajamnom davanju«. (Ost inače smatra da je Jonasov model jedan od glavnih doprinosa današnjoj filozofsko-ekološkoj i ekološko-pravnoj tematici.) Treći je **egalitaristički model** Briana Barryja koji drži da jedino jednakost u pristupu resursima (»equality of opportunity«) omogućuje jednaku odgovornost za prirodu i rješavanje suvremenih ekoloških problema. Ost naposljetku predlaže svoj model i daje mu naziv **prijenos zajedničke baštine**. On polazi od odgovornosti za buduće generacije i poziva se na Kantovu ideju čovječanstva. »Slijed generacija stvara pravne odnose koji, doduše, nisu recipročni, ali su ipak tranzitivni. Neka stvar prelazi s jedne generacije na drugu, uzastopno se obogaćuje i tako olakšava životne probleme onih koji nadolaze. Upravo to što se prenosi jest baština. Priroda je (jednako kao povijesni spomenici, umjetnička svjedočanstva, jezici) bitan element te zajedničke baštine čovječanstva«.

Očigledno je da ključnu kariku Ostova modela tvore buduće generacije. No oprez ga nagoni na konstataciju da »pravno-ekološki režim« koji polazi od tog zahtjeva tek treba oblikovati. »Juridička imaginacija« nije osobita i zadovoljava se formulom održivog razvoja. Ost ne pobija tezu o održivom razvoju, ali misli da njezine implikacije nisu tako dalekosežne kao »kantovske implikacije« prijenosu zajedničke baštine čovječanstva. Pa ipak, postoje naznake misaonog kretanja u tom smjeru. Ost navodi Deklaraciju Konferencije Ujedinjenih naroda o okolišu 1972. godine, koja je po prvi put eksplicitno istaknula ideju odgovornosti prema budućim generacijama. Tu se, između ostalog, kaže: »Čovjeku pripada sveta dužnost da štiti i obogaćuje okoliš za sadašnje i buduće generacije. Prirodni resursi moraju biti ušćuvani u interesu sadašnjih i budućih generacija«... Od tada je napre-

dovala pozitivno-pravna regulacija odnosa prema prirodi, ali struktura i jezik prava još nisu dospjeli do jasnih formulacija o **zajedničkim i diferenciranim odgovornostima**. To će ostati tako sve dotle dok se **patrimonium** (koji vuče svoje podrijetlo još iz rimskog prava) ne shvati i ne ozakoni kao ono što povezuje prošlost, sadašnjost i budućnost. Stoga Ost još jednom ističe svoju tezu o »pravednoj sredini«, uz napomenu da je ona ostvariva jedino u »obnovljenoj i produbljenoj praksi demokracije«. »Pravedna sredina« neće proizaći iz planova eksperata, ma kako oni bili dobronamjerni i svjetski utjecajni, već iz »danas urgentne demokratske debate koja će nas dovesti do odluka presudnih za naše obitavanje Zemlje«.

Rade Kalanj

Don E. Marietta, J. R.

FOR PEOPLE AND THE PLANET
Holism and Humanism in
Environmental Ethics

Temple University Press, Philadelphia,
1991, 237 str.

Etika nije samo teorija. Ona je i uvjerenje koje nas obvezuje služeći nam kao životni vodič. Etika, zajedno s njenim nositeljem, živi poput životopisa koji se odvija na crti životne priče. Priča je ispričana u povijesnom vremenu i geografskom prostoru. Kako je onda moguća etika koja bi bila univerzalna, istinita u svim vremenima i prostorima? To pitanje postavlja – kao uvod u čitanje ove knjige – Rolston Holmes III., urednik edicije *Environmental Ethics, Values and Policy* u sklopu koje je tiskana Mariettina knjiga. Traženje odgovora na to pitanje predstavlja osnovicu intelektualnih i spisateljskih »investicija« Dona E. Mariette. Knjiga **For People and the Planet : Holism and Humanism in Environmental Ethics** svojim sadržajem

govori u prilog spomenutoj Rolstonovoj tezi.

Knjiga je sastavljena od jedanaest poglavlja sadržaj kojih govori o stalnim mijenama u ljudskom odnosu spram prirode: o antropocentrizmu, o holističkoj filozofiji i etici, o individualizmu kao filozofijskoj osnovi odnosa spram prirode, o kontekstualnoj etici okoline i moralnom pluralizmu. Čitajući knjigu zapravo slijedimo središnju nit koja je napeta između pozicije ekološkog holizma na jednoj strani i tradicionalnog humanizma/antropocentrizma na drugoj strani. U čemu je bit holističkog modela mišljenja i ponašanja unutar kruga prirode u usporedbi s antropocentričkim modelom? Vrijednosno-hijerarhijsko mišljenje ili vertikalno razumijevanje odnosa u prirodi zasniva se na jednostavnoj logici. Ono što je gore vrednije je, ono što je na dnu manje je vrijedno ili bezvrijedno. Da bi se u hijerarhijsku vertikalnu moglo postaviti tako složene sustave života kao što je npr. biocenoza, potrebne su veoma široke generalizacije. Na takvim generalizacijama zasniva se, u osnovi, čitav proces napretka moderne civilizacije. Osnovom mu je evolucionistička paradigma, koja, kada se prenese na *relacije čovjek – životinjski svijet – biljni svijet – zemlja*, slijedi logiku dominacije prenesenu iz socijalno-bihevioralnog obrasca ponašanja. Logika dominacije u sebi uključuje vrijednosni sustav koji uvijek sankcionira nadgledavanje i kažnjavanje – opresiju. Iako protivnik hijerarhijskog načina mišljenja, Marietta i sam ne može misaono iskoračiti iz epistemološkog okvira Zapada, u kojem sustav klasifikacija čini teorijsku osnovicu za uspostavljanje vrijednosno-hijerarhijskog mišljenja. Utemeljitelj i pionir osobno-planetarne perspektive zemlje i njenih stanovnika, Aldo Leopold prvi je ukazao na potrebu stvaranja etike zemlje (*land ethic*). U klasičnom radu *A Sand County Almanac*, kao i značajnom eseju *The Land Ethic*, Rolston u Leopolda pronalazi primarnu uporabu pojmova kao što su zajednica zemlje

i ekološki zakoni. Leopold predlaže da se koncept zajednice proširi i obogati pojmovima tla, voda, biljaka, životinja, odnosno sve zajedno – »zemlje«. Čovjek obučen u kožu homo sapiensa mora promijeniti svoju ulogu od osvajača zemlje u njenog punog člana i građanina. Leopoldova knjiga postala je temeljem novog pokreta, manifestom environmentalizma. Središte novog mišljenja čini uvjerenje da zemlja nije samo roba poput svih drugih roba svijeta kapitala, koju možemo prodati ili kupovati. Za Leopolda je biocenoza, kojoj temelj čini zemlja, opisiva kao piramida koja sadrži sve oblike života koji struje kroz krugove tla, biljaka i životinja te između njih. Leopoldova piramida ima, unatoč značajnom zaokretu u odnosu na tradicionalni antropocentrizam, za svoj temelj klasično linneusijansko poimanje široke ekonomije života. Temeljeni koncept Carla von Linnea, koji su kasnije razvijali Raymona Lindeman i Charles Elton, razumije život kao piramidu široke osnove. Svaki dio piramide života – proizvođači, potrošači i razgrađivači (prirodni reciklatori) – igra nezamjenjivu ulogu u održanju života na Zemlji. Sredinom osamdesetih godina, nastojeći ujediniti pristup teorije kaosa i hijerarhijskog pristupa biosferi, Raymond Naess odbacuje »čovjek-u-okolini« paradigmu i traži da ona bude zamijenjena idejom o totalnom polju potpunih relacija. Vrijednosnu i etičku osnovu Naessovog pristupa činila je ideja o egalitarizmu biosfere. Na tom je egalitarizmu moguće uspostaviti nehijerarhijske prirodne odnose ispunjene potpunim jednakovrijednim relacijama. Temeljni vrijednosno-etički zaokret Naess je vidio u uvođenju načela različitosti i simbioze. Pojam borbe za život, koji čini temelj evolucionističkog i neoevolucionističkog mišljenja, trebalo bi tumačiti kao sposobnost da se živi zajedno i surađuje, umjesto da se iskazuje sposobnost ubijanja, iskorištavanja i ovladavanja. Temelj Naessove nove ekološke perspektive čini suprotsavljanje uništenju, kako gale-

bova i kitova tako i ljudskih plemenskih zajednica ili kultura. Planetarna perspektiva dovršava svoj razvoj u radovima P. W. Taylora, koji nastoji razviti etiku života (*life-centered ethics*) nasuprot etici kojoj je središnja vrijednost čovjek (*human-centered ethics*). Na kritici neantropocentrične etike kasnije nastaju pomovi poput »etike zemlje« ili »ekocentrične etike«, koji izražavaju holistička nastojanja da se promijeni shvaćanje prirode kao pasivnog izvanjskog resursa koji služi samo ljudskoj koristi. Radikalni mislioci holističkog usmjerenja u svojim zahtjevima odbacuju tradicionalni renesansni humanizam, nazivajući ga humanim šovinizmom koji u svojim težnjama za iskorištavanjem zemlje ide ruku pod ruku sa zloupotrebom ljudske vrste.

Korak prema holizmu Marietta shvaća kao iskorak prema onoj stubi razvoja koja stoji na vrhu stubišta modernih i postmodernih shvaćanja napretka. Pomažući se u hodu štakom dobrog starog Linneusa, Marietta i sam slika svoju sličicu na kojoj se vidi hijerarhija odnosa prema prirodi. Time ponovno dokazuje da je jedino moguće biti *kritikos*: vrednovatelj, djelitelj, sudac onoga što nam misaono prethodi. Kao što u predgovoru upozorava Rolston III., vrijednosti postoje u svijetu neovisno o nama, ali samo smo mi sposobni vrednovati taj svijet, stvarajući time sliku svijeta. I životinje žive u svom svijetu, u svojim sektorima biosfere, ali mi možemo vrednovati i realnost izvan našeg sektora, dajući joj značenje vrijednosti. Kako izgleda Mariettina piramida u kojoj leže, misaono balzamirane, prethodne koncepcije misli o odnosu čovjeka i prirode?

Modeli i pojmovi poput *antropocentrizma*, *biocentrizma*, *ekocentrizma*, *ekološkog holizma* upotrebljavaju se u sklopu različitih teorija i prilikom tumačenja različitih povijesnih etapa razvoja. Njihovo kritičko vrednovanje i usporedna analiza uglavnom su izostali. Upravo ta usporedna vrijednosna i povijesna analiza predstavlja, iako implicitan, doista najvredniji dio

knjige *For People and the Planet*. Kako Marietta evaluira različite pristupe odnosu prirode i čovjeka?

Model čovjeka izvan prirode (*Apart-form-nature*) predstavlja tradicionalno dominirajuće shvaćanje Zapada. Separacijski sindrom, koji počinje još s jonskom kulturom, označen je dualizmom čovjek/priroda, koji je kasnije nastavljen i »obožavanje« dualizmom duha i tijela. Kao što je tijelo dobilo ulogu manje vrijednog resursa duha, tako je i priroda dobila još niži status drugog fizičkog tijela nad kojim dominira svemoćni um sa svojom formulom cogito–ergo–sum. Priroda postoji zato da služi ljudskim bićima i njena je vrijednost u tome što može poslužiti kao resurs ljudskog razvitka. Takav način mišljenja čini temelj ekonomskog mišljenja koji se tehnički prepoznaje kao klasični liberalizam. Ekonomska filozofija J. Lockea, ali i ona A. Smitha, K. Marxa i ostalih dominirajućih ličnosti ekonomske teorije osamnaestog, devetanestog i dvadesetog stoljeća jasno izražava shvaćanje prirode kao resursa za ljudsku uporabu. Proizvodi prirode nemaju nikakve vrijednosti sve dok nisu upotrijebljeni za neku ljudsku svrhu i oni predstavljaju tek mali dio ukupnih ekonomskih vrijednosti. Ljudski naponi i rad čine zemlju, biljke i životinje vrijednim. *Cost-benefit* analiza smatrana je dobrim putem do realnih upotrebnih vrijednosti prirode. Što će se zbiti ako ti resursi budu istrošeni? To se neće nikada dogoditi, smatrali su sljedbenici ove teorije ploveći na valovima optimizma izraženog u čovjek beskrajan – priroda beskrajna filozofiji. Ovu separacijsku filozofiju prati i adekvatna ekologija, koju Marietta naziva *shallow ecology* (nasuprot kojoj stoji *deep ecology* koja prepoznaje izravnu odgovornost za biosferu i zastupa biosferični egalitarizam). Geslo je površne ekologije: zaštitimo prirodu od zagađivanja da bi bolje služila ljudskoj vrsti! Sylvan i Plumwood su, opisujući etički sadržaj toga pristupa, upotrijebili pojam humanog šovinizma opisujući nji-

me razmišljanje da sve što je ne-ljudsko ima vrijednost samo ako služi neposrednim ljudskim interesima.

Drugi značajan model jest tzv. *organicistički model*, koji prirodu razumije kao organizam, želeći time naglasiti funkcionalnu povezanost svih elemenata u prirodi. Ljudski, biljni i životinjski organizmi dio su cjeline. Opće je naglašeno, a posebno je marginalizirano. Najradikalniji oblik organicizma razvio je Lewis Thomas tumačeći biosferu kao stanicu. Prema Marietti, metafora ima prednosti i slabosti. Pripisivanje jedinstva koje postoji na razini jednog organizma razini čitave prirode veoma je problematično. Ekosustavu naime nedostaje jedinstvena genska osnova koju posjeduje individualni organizam ili vrsta. Prednost je organicističkog modela što ne podržava humani šovinizam u odnosu prema prirodi.

Treći model koji Marietta izdvaja u povijesnom razvoju prema holizmu predstavljao je tzv. *model eko-zajednice ili biozajednice (community model)* u kojem se čovjeka ne tretira kao dominirajuću figuru, već samo kao građanina biosefere. Prvi put ga je uporabio Aldo Leopold sa željom da se naglasi kooperacija i sigurnosti te upozori na dodatne vrijednosti individua povezanih s prirodom. Iako je nemoguće identificirati ljudske zajednice, sa svim njihovim vrlinama i manama, s ekozajednicom, ta metafora ima svoju prednost jer naglašava pravo na izbor, slobodu i solidarnost.

Ekološki holizam polazi od pretpostavke da je moralno prihvatljivo ponašanje ono koje štuje vrijednosti koje nalazimo u prirodnom svijetu i izražava se kroz dinamičnu homeostazu koja je vidljiva u različitosti i međuovisnosti svih postojećih vrsta. Svako ponašanje koje ugrožava tu dinamičku ravnotežu moralno je neprihvatljivo. Ljudska akcija mora biti mjerena dubokim ekološkim kriterijima: uključuje li se u ekosustav; smanjuje li broj vrsta i

njihovu različitost; održava li stabilnost sustava?

Holistički filozofi na različite načine uključuju koncept moralne jednakosti ljudi i drugih vrsta. Kritički pristupajući i samom pojmu holizma, Marietta prepoznaje različite oblike holističkog razumijevanja svijeta:

1. *Holistički totalitarizam* (Vodi gubitku individualnih prava i razmišljanju da u ime cjeline jedna individua može biti zamijenjena drugom bez velike štete za ukupost svijeta; holizam ponekad vodi vrednovanju individue sa stajališta njenih instrumentalnih uloga u ukuposti; u nekim varijantama zaboravlja na razliku između mišljenja o prirodi kao organizmu i kao zajednici);

2. *Aksiološki holizam* (Polazi od pretpostavke da je središnje pitanje što je doista vrijedno. Vrijednost se određuje korisnošću za biosferu. Organizam igra svoju ulogu u ekosustavu i to ga čini svrhovitim i vrijednim. Aksiološki holizam prvi put se pojavljuje u radovima Callicota napisanim u vremenu nastajanja pokreta za prava životinja godine 1979. Mi slijedimo ono što volimo, a ljubav je imanentna vrijednost koja je uvijek i moralna relacija. Ekstremne verzije deontičkog i aksiološkog holizma imaju svoje opcije i u tzv. antihumanističkom holizmu koji polazi od pretpostavke da obveza prema biosferi nadilazi sve ostale vrijednosti i obveze);

3. *Ekoholizam ili humanistički holizam* (Koji možemo utemeljiti u lapidarnoj misli Barrya Commonera — sve je povezano sa svime — povezuje ekologiju s kibernetikom. Prema Commoneru, stabilizirane kibernetičke relacije ugrađene su u ekološkijske cikluse i to je razlog da *priroda zna najbolje*).

Rukopis knjige Dona E. Mariette slijediti humanističkog holizma, temeljeći se na etičkom stajalištu Holmesa Rolstona III., koje tvrdi da se klasični model evaluacije razvijene unutar ljudskih zajednica ne može prenositi na prirodu. Priroda ima

svoj, od ljudi neovisan status i svoje zasebne vrijednosti — one postoje i bez ljudskog vrijednosnog aditiva. Polazeći od pretpostavke da su *pogledi na svijet podložni mijenama*, autor zaziva pluralistički kontekstualistički etički sustav. Taj se sustav neće temeljiti na klasično shvaćenoj izvjesnosti etičkih vrijednosti i finalnosti kategoričkih kompletiranih sustava etičkih normi koje smo naučili od Kanta, Thomasa, Milla ili ranog Aristotela. Marietta nas želi povesti na put koji vodi od moralnog znanja o prirodi do obveze življenja u prirodi. Čak i ako ga na tome putu nećemo predano pratiti — knjiga je bila je vrijedna čitalačkog i autorskog truda.

Stjepan Orešković

Günter Altner

NATURVERGESSENHEIT

Grundlagen einer umfassenden Bioethik

Wissenschaftliche Buchgesellschaft,
Darmstadt, 1991, 319 str.

Kako nam neljudska priroda može biti vrijedna, ako mi njenu prisutnost u sebi ne osjećamo i nismo je svjesni?

Ne znamo zašto, ali čovjek obično brže reagira kada mora otklanjati posljedice vlastitih čina nego da bi ih preduhitrio. Povijesno poučan primjer jest zaštita okoliša. Tek nakon nastanka globalnih problema i ugroženosti čovjekova utrog razvojnog puta, ljudska vrsta se našla pred ozbiljnim upitom kako ih rješavati. Jedan, svakako relevantan, pristup u definiranju odnosa čovjek–priroda jest nastojanje da se taj odnos potraži u domeni određene etike, tj. u prostoru ljudskih vrijednosti, normi, ciljeva i djelovanja, koje obvezuju ponajprije samog čovjeka. Naime, znanstveno–tehnička racionalnost samo je jedna od orijentacijâ na neka praktička

rješenja, ali koja orijentacija može biti i aktualiziranje u temelju nepromijenjenog odnosa čovjek–priroda. Kad bi ona bila uistinu konačno djelotvorna, onda bi ostala trajno uporište civilizacijskog djelovanja. Ali, budući da ona upravo izražava civilizacijski ekološki problem kojemu je i sama, kao spoznajna paradigma, dopriničila, ona sama po sebi ne mijenja stanje stvari. Zato su u kulturi modernog društva sve veći zahtjevi za promjenama u samom čovjeku, njegovim motivima, vrijednostima i ciljevima djelovanja, koji smjeraju na kritiku antropocentrične i utilitarističke etike, a zagovaraju biocentričku ekološku etiku.

Altnerovo nastojanje ide upravo za tim da ukaže na dosadašnji tehničko–znanstveni misaoni pritisak i da potakne korake ka životno orijentiranom razumu. Osnovno uporište od kojeg polazi jest da treba imati strahopoštovanje prema svakom životu, jer u prirodi nema života koji je životno nevrjedan. Zato i navodi Immlerove riječi kao motto uvodu knjige: »U bezvrijednosti prirode odslikava se besprirodnost nas samih«. Time postavlja temeljno bioetičko pitanje, naime pitanje odgovornosti ljudskog djelovanja u odnosu na zemaljski živi svijet.

U sučeljavanju s jedne strane s problemom nasljeđa novovjekovne, osobito prirodne spoznajne paradigme koja se niti danas nije promijenila, a s druge strane s različitim etičkim pozicijama, Altner pokazuje misaoni smjer i neke potrebne korake u promjeni ponašanja, tj. osnove za bioetiku. Za njega bioetika (bios = život) nije biološka disciplina (iako se, kao novo područje etike, bavi relevantnim pitanjima iz biologije, medicine i psihologije — osobito su naglašene teme kao pobačaj, eutanazija te one povezane sa znanstvenim i tehničkim napretkom, kao genetska manipulacija itd.) već sveobuhvatnije smjera na pitanja tehnološke i znanstvene orijentacije, zaštite vrsta i biotopa u međunarodnim programima zaštite okoliša te razvojne perspektive evolucije organi-